

*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

*Geliş Tarihi / First Received: 21.02.2022

*Kabul Tarihi / Accepted: 17.03.2022

*Atrf Bilgisi: Öngen, A.G.; Atiş, K. D. (2022). "Anadolu Selçuklu Halı Tasarımında Zemin-Şekil İlişkisi". Hars Akademi, 5, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, 1-16.

*Citation: Öngen, A.G.; Atiş, K. D. (2022). "Ground-Shape Relationship In Anadolu Selçuklu Carpet Design". Hars Akademi, 5, Aydın Uğurlu And Traditional Arts Special Issue, 1-16.

ANADOLU SELÇUKLU HALI TASARIMINDA ZEMİN -ŞEKİL İLİŞKİSİ

Ayşe Gamze ÖNGEN Kadriye Didem ATİŞ***

Öz

Sanat tarihimizde önemli bir yere sahip olan Türk halıları, Gördes düğümü tekniği ile dokunmuştur. Anadolu Selçuklularının başkenti olan Konya'da, ilk defa Alaaddin Camii'nde Türk düğümlü halılar bulunmuştur. Dördü bütün, dördü parça olmak üzere toplam sekiz halı vardır. Bu halılar İstanbul da Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenmekte ve korunmaktadır. Bu Selçuklu Halılarının zemin yüzeyini oluşturan birimler farklı çizgi kalınlıklarıyla ortaya çıkmıştır. Zemin kompozisyonunda şekiller farklı tekrar ilkeleri ile yerleştirilmiştir. Halı zeminine bakıldığında gözün aşağıdan yukarıya kesintisiz olarak ilerlemesi görsel algıda sonsuzluk hissine neden olmuştur. Düzenlemelerde görülen soğuk- sıcak renklerden oluşan şekiller, uzak- yakın etki yaparak görsel etkiyi değiştirir. Bu da halının daha uzak veya daha yakın olarak algılanmasına neden olmuştur. Halıların zemin kompozisyonunda görülen şekil düzenlemesinde oluşacak monoton yapıyı, tasarım prensiplerinden faydalanılarak, izleyicinin görsel algısını etkileyerek şekil ve zemin ilişkisinin dengeli, bir bütünlük oluşturulması sağlanmıştır.

Anahtar kelime: Anadolu Selçuklu Halıları, Şekil, Zemin.

* Doç. Dr., Doğuş Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, İstanbul, gamzeongen@gmail.com / ORCID: 0000-0002-2639-7777.

** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Sakarya, dozhekim@sakarya.edu.tr / ORCID: 0000-00024827-9237.

GROUND-SHAPE RELATIONSHIP IN ANADOLU SELÇUKLU CARPET DESIGN

Abstract

Turkish carpet, which has an important place in our art history, is woven with the Gordes knot technique. Turkish knotted carpets were found for the first time in the Alaaddin Mosque in Konya, the capital of the Anatolian Seljuks. There are eight carpets, four of which are whole and four are pieces. These carpets are exhibited and preserved in the Museum of Turkish and Islamic Arts in Istanbul. The units that make up the floor surface of these Seljuk Carpets have emerged with different line thicknesses. In the ground composition, the figures are placed with different repetition principles. Looking at the carpet floor, the uninterrupted progression of the eye from bottom to top has caused a sense of infinity in visual perception. Shapes consisting of cold-warm colors seen in the arrangements change the visual effect by making a far-near effect. This caused the carpet to be perceived as farther or closer. The monotonous structure that will occur in the shape arrangement seen in the floor composition of the carpets, by utilizing the design principles, by affecting the visual perception of the viewer, a balanced and integrity of the figure and ground relationship has been achieved.

Keywords: Anatolian Seljuk Carpets, Figure, Carpet,

Giriş

Türklerin geleneksel sanatlarından biri olan halı, sanat tarihimizde seçkin ve önemli bir yere sahiptir. Türk Halı Sanatı, Türk Tarihi içerisinde biçimlenerek, ilk kez Türklerin yaşadığı bölgelerde ortaya çıkmış ve halıya karakterini veren Gördes Dügümü ile üretilmiştir.

Türkler Anadolu topraklarına geldiklerinde, bu topraklarda yaşayan uygarlıkların gelenek ve göreneklerini sentez ederek, kendilerine has bir sanat dili oluşturmuşlardır. Bu sanat diliyle yapmış oldukları eserlerde en üst seviyeye ulaşmışlardır. Elimizde olan halı örneklerine baktığımızda Anadolu'da Türk Halı Sanatı, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar düzenli ve sürekli bir gelişme göstermiş, her aşamada ise yeni halı tiplerinin ortaya çıktığı görülmüştür. Bu gelişme zincirinin ilk büyük halkası ise Anadolu Selçuklu döneminin halıları olmuştur. Türk düğümlü halılar, ilk kez Anadolu Selçukluların başkenti Konya'da bulunmuş olması, bizlere halı tarihimiz hakkında araştırma yapma olanağı vererek önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır.

Türklerin Anadolu topraklarına geldiklerinde bu topraklarda geçmişte hüküm sürmüş uygarlıkların sanatları ile etkileşim içerisine girerek halı sanatının en güzel örneklerini Konya Alâeddin Camii'nde bulunan, XIII.-XIV. yüzyıla ait Anadolu Selçuklu Halılarıdır. İstanbul'da Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde 4 bütün ve 4 parça halinde sergilenen bu halılar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de ziyaretçilerin yoğun ilgisini çekmektedir.

Günümüzden geçmişe bir pencere açarsak; sanata dair tüm bilgilerin aktarımı usta-çırak ilişkisi içinde gerçekleştirildiğini görürüz. Anadolu Selçuklu Halı Sanatı'nın gelişiminde de usta-çırak ilişkisinin önemli bir yeri vardır. Dokuyucu kendinden sonra gelen kuşağa, yüzyılların bilgi birikimini aktararak, halı sanatının gelişmesini sağlamıştır. Bu öğretiyle oluşan ve yeni şeyler katılarak gelişen Anadolu Selçuklu Halı Sanatı günümüzde de hayranlık uyandırmaktadır. Ayrıca bu halılar, halı tasarımcısı olarak bilinen, dönemin Selçuklu halılarını büyük bir ustalıkla tasarlayan ve üreten kişilerin bilgi ve deneyimlerinin sentezidir.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan Anadolu Selçuklu halıları üzerinde yapmış olduğumuz çalışmada, ilk dikkatimizi çeken, halıların büyük boyutlarda dokunmuş olmalarıdır. Ancak bazı halıların, oldukça küçük parçaları günümüze kadar gelebilmiştir. Dönemin teknik koşullarıyla yapmış oldukları bu muhteşem eserlerin, günümüzde eksik kalan anlatımlarıyla, gün yüzüne çıkması hedeflenen bir araştırma yapılmıştır. Halılar üzerinde yapılan kapsamlı araştırma halıların bölümleri olan Dış Sedef, Asıl Bordür, İç Sedef, Zemin Bordür ve Zemin'dir. Bu çalışmada bölümlerin birbiri ile olan ilişkileri tasarım prensipleri bağlamında incelenmiştir. Makalede sadece 6 adet halının zemin kompozisyonunda yer alan zemin-şekil düzenlemesini tasarım prensipleri bağlamında incelenecektir. Ayrıca halı tasarımlarının izleyici üzerinde yapmış olduğu algı çeşitliliği incelenerek örnekler sunulacaktır.

Tasarımda Görsel Algı

Tasarım öncelikle bir düşüncenin, bir hareketin nasıl gerçekleştirileceğine dair zihinde hazırlık yapılması ile başlar. Daha sonra bir şeyin şekli zihinde canlandırılır ve tasarımın anlaşılabilmesi için, çizgiyle ya da herhangi bir yolla ifade edilmesi sağlanır. Bir tasarımın tasarı haline gelmesi sırasında göz ile zihin arasında bir köprü kurulur. Bu köprü yardımıyla tasarımın, tasarıma uyup uymadığının kontrol edilmesiyle oluşan hayali köprü, görsel algıdır. Göz, adeta zihnindeki tasarımı görüyormuş gibi beynimize ona benzer bir şeyi çizmemiz için elimize emir vermektedir (Güngör 2005: 5).

Tekstil tasarımının izleyici tarafından doğru algılanması, tasarım prensiplerini oluşturan öğeler (Nokta, Çizgi, Yön, Biçim, Ölçü, Doku, Aralık, Oran, Renk, Ton, Işık-Gölge) ve ilkelerin (Tekrar, Uygunluk, Simetri, Egemenlik, Denge, Birlik) doğru bir şekilde kullanılarak, izleyicinin görsel algısını etkilemesiyle oluşmaktadır.

İnsanlar çevresini tanımlamak için ilk olarak çevresini inceler ve görüş alanına giren cisimleri önce tek başına sonra birbiri ile ne gibi ilişkiler içinde olduğunu anlamaya çalışır. İki boyutlu veya üç boyutlu yapılan (mekân, yapı, heykel veya resim gibi) düzenlemelerde tanımsız kargaşaların oluşması, konuyu bir türlü yorumlanamaz ya da anlaşılabilir duruma sokabilir. İzleyicinin bütünlüğü algılamasına yönelik yapılan araştırmalarda insanda göz ile beyin arasındaki fonksiyonların birlikte nasıl çalıştıkları bulunmuştur. Bu algı psikolojisi için yapılan çalışmaya Gestalt Teorisi denilmektedir. Gestalt Almacada biçim anlamına gelmektedir. Bu teori, bir bütüne anlam veren, onu meydana getiren parçaları değil de, parçaların nasıl bir araya geldiklerini, yani aralarındaki ilişkileri incelemektedir. Gestalt psikologlarından Wertheimer gördüğümüz nesnelerin gruplaşmalarını, bütünleşmelerini ve bunların algılanmada daha belirgin hale gelmelerini araştırarak dört önemli gereklilik saptamaktadır. Bunlar sıra ile yakınlık, benzerlik, süreklilik ve kapalılıktır. Buna Gestalt kanunları denir. Bu kanunlar daha başka bilgilerle güçlendirilerek, görsel algılamada bütünleşmeyi, belirginliği sağlayan ilkelere dir.

Algı, çevreden gelen etkilerin, duyu organlarımız aracılığıyla alınıp, zihinde anlaşılıp, bilgiye dönüşme işlemine denilmektedir. Duyusal süreçlerin hemen arkasından algı gelmektedir. Bu ikisi arasındaki zaman farkı o kadar kısadır ki, biz bu süreyi algılayamayız. Bu nedenle duyumla, algılamanın aynı zamanlarda olduğu zannedilmektedir. Duyu organlarımızın getirmiş olduğu henüz işlenmemiş bilgiye alıcı organlar tarafından hissedilen, renk, ağırlık, netlik, koyuluk, parlaklık, sıcaklık, yumuşaklık, hızlılık gibi farklı veriler, duysal düzeyde algı sürecini başlatmaktadır. Birincil duyu organı diye adlandırdığımız, görme ve işitme organları insanlar için çok önemlidir. İkincil duyu organı adını verdiğimiz daha az kullanılan diğer duyu organlarımız da (kas ve eklemler) işlevlerinin yanı sıra bilgiler de vermektedirler (Kızıllı 2000: 15). Görüş, sadece görülen maddenin özellikleriyle açıklanmadığı gibi o anda zihinden geçen şeylere de bağlıdır. Algı duygudan farklıdır.

Algılama anında beyin, bireyin içinde bulunduğu durumdan beklentilerini, deneyimlerini, diğer duyu organlarından gelen başka duyuları, toplumsal ve kültürel etmenleri de hesaba katmaktadır. Gelen duyuları seçme, bazılarını ihmal etme, bazılarını kuvvetlendirip arada olan boşlukları da doldurarak, beklentilere göre anlam verme işi bu aşamada yapılmaktadır. Algılama sırasında kişi çevresinden amaçlarına uygun bilgi almaktadır. Çevre imajı, motivasyon, geçmiş deneyimler, beklentiler ve eğilimler algılamayı yönlendirir. Bu nedenle algı, son derece öznel bir süreç olmaktadır.

İnsan, bir mekânı görme, işitme, dokunma ve koku alma duyularıyla algılar. Bir şehir mekânının analizinde, algılamamıza etki eden, dört duyunun ağırlıkları şöyle saptanmıştır; Görme %70, dokunma %25, işitme ve koku alma ise %5 ağırlığının olduğu saptanmıştır. Öyleyse bu istatistikte, görsel algılamamın, mekânın algılanmasında ne derece etkili olduğu görülmektedir (Gürer 2004: 101).

Görsel algının oluşması için ışık, sağlam bir göz ve beyinde normal işleyen bir görme merkezi gerekmektedir. Işığın mevcut olması ve göze kadar gelmesi fiziksel bir olay olup, gözde ışığın kırılarak sarı lekeye görüntünün düşmesi ise fizyolojik bir olaydır. Ayrıca, beyinde normal işleyen bir görme merkezinde görüntünün algılanması ise psikolojik bir olaydır. Değişik şiddetteki ışıkların görsel algıdaki etkileri farklıdır. Gestalt psikologlarından Wertheimer, Rubin ve diğer psikologlar görsel algılamayı incelediklerinde, aşağıdaki prensipleri bulmuşlardır.

- Algısal Değişmezlik bir yerde sabit duran nesnelere değişik açılardan ve uzaklıklardan gözlemlendiğimizde bunlar farklı biçim ve ölçülerde görünürler. Ancak biz bu nesnelere, yerleri, biçimleri, ölçüleri renkleri, dokuları ve parlaklıkları ile nasıl bir yapıya sahiplerse o halleri ile bir bütün halinde algılamaktayız.
- Algılama Örgütlenmesi beyin, çevreden göze gelen uyarıcıları (renk, biçim, doku, ölçü, parlaklık vb.) ayrı ayrı değil de bir bütün halinde algılamaktadır.
- Görsel Algılamada Yanılgılar optik yanılsama denilen şaşırtıcı görsel yanılgılardan kaynaklanmaktadır. Kısaca sorun, gözün daha baskın olan çevreye uyum sağlamış olması ve esas konuya uyumda güçlük çekmesidir.

Görüş alanımızda bulunan cisimlerden bir kısmı daha belirgin ve daha önemli bir şekilde göze batarken, bazı bölgeler ve bazı cisimler fazla dikkat çekmeyerek ikinci planda kalırlar. Bu farklı algı bölgelerinden, kuvvetli etki yapanlar aktif bir rol oynayarak ister iki ister üç boyutlu olsunlar, bunlar şekilsel ve hacimsel etki meydana getirmektedirler. İkinci planda kalan zayıf bölgeler ise pasif durumda olup, fon-zemin etkisi yapmaktadır (Güngör, 2005:6).

Tasarımda Zemin-Şekil İlişkisi

Kompozisyonda yüzeysel ve hacimsel anlatımlar, öğelerin ve ilkelerin oluşturduğu yeni düzenlemelerle meydana gelir. Yüzeysel olanlara zemin anlatımı, hacimsel olanlara ise şekil anlatımı denilmektedir (Güngör 2005: 18). Bir nesnenin çevre çizgileriyle belirgin hale

gelmesiyle, oluşan şeklin değişik tür ve görünümüyle biçimi meydana getirmektedir. Temel tasarda şekil, görsel algılamada önde, yakında veya daha önemli bölgelerin, biçimlerin, üç boyutlu gibi görünmesiyle oluşmaktadır. Bu cisimlerden iki boyutlu olanları bile, üçüncü boyutları varmış gibi etki yapmaktadır. Şekil anlatımları, genel olarak üç yolla meydan getirilmektedir. Bunlar; derinlik, çizgisellik ve etkili çevredir.

İki boyutlu ya da üç boyutlu olan biçimler ve cisimler, yan yana, arka arkaya gelerek, uzakta oldukları hissedilmesiyle görsel algıda derinlik oluşmaktadır. Bir çizimde veya bir tasarda derinliğin gerçekleşmesi için;

İki cisimden birinin, örten cisim olarak önde, ikincisinin örtülen cisim olarak arkada görünmesi;

- Bir cismin arkasında kalarak, diğer cisimlerin görünmesine engel olmayarak, cisimlerin şeffaflığının oluşmasıyla;
- Görüş alanındaki farklı büyüklükte (ölçüde) olan cisimlerin büyük olanları yakında, küçük olanları uzakta algılanması veya küçükten büyüğe doğru ya da büyükten küçüğe doğru düzenli bir konumda yerleştirilmesiyle;
- Kompozisyonlarda açık ve koyu tonlardaki renklerin kullanılmasıyla; sıcak renkli ve koyu tonlu cisimlerin yakında, soğuk renkli ve açık tonlu cisimlerin ise uzakta algılanmasıyla;
- Parlak cisimler yakında, mat cisimler uzaktaymış gibi görünmesiyle; sert dokulu cisimler yakında, yumuşak dokulu cisimler uzakta gibi etki yapmasıyla;
- Düzenlemelerde çizgilerin birbiri ile kesişmeleri, birbirlerini örtmeleri ve çizgide kalınlık farklarıyla derinlik anlatımını güçlendirmektedir.

Çizgisellikle oluşan derinlik; Düz veya eğri çizgilerle oluşturulan iki boyutlu düzenlemeler, çizgilerin hareketleri ve bir takım hacimsel anlatımlarla görsel algıda üç boyutlu etki yaratmaktadır. Bu düzenlemelerde çizgilerin birbiri ile kesişmeleri, birbirlerini örtmeleri ve çizgide kalınlık farklarıyla derinlik anlatımını güçlendirmektedir.

Etkin çevre ile biçimler çevre çizgileri ile belirgin hale gelmektedir. İki boyutlu veya üç boyutlu olan cisimler, zayıf, ince ve daha az belirli çevre çizgileriyle fazla ilgi çekmeyerek, uzakta algılanmaktadır. Bunun aksine, derinlik etkisini, bazen cisimlerin kenarlarını kuvvetli çizgilerle belirginleştirerek, daha kolay ayırt edilebilmesiyle, önde ve daha canlı bir şekilde algılanmaktadır (Güngör 2005: 18).

Zemin, yan yana gelen biçimlerin, çizgilerin ve motiflerin bir arada oluşturdukları yüzey etkileri, bir arka perde, bir fon görevi yapmaktadır. İster boşluklu olup, aralarından daha gerideki bazı şeylerin görünmelerine izin versinler, isterse hiç boşluksuz olsunlar, zemin anlatımları aslında düz ya da dalgalı bir yüzey görünümündedirler. Bazı üç boyutlu cisimlerin yan yana gelmesiyle ortaya çıkan öyle anlatımlar vardır ki, bunlar üç boyutlu olmalarına

rağmen, meydana getirdikleri yüzey etkisi bakımından yine de zemin anlatımı olarak kabul edilirler. Zemin anlatımları, genel olarak üç yolla meydana getirilmektedir. Bunlar;

- Geniş ve berrak alanlar zemin etkisi yapar.
- Benzer ölçüde tekrarlanan cisimler zemin etkisi yapmaktadır. Zemin oluşturmada tasarım ilkelerinden tekrar ve ardışık tekrar büyük önem taşımaktadır.
- İki boyutlu ya da üç boyutlu birtakım cisimler, bir araya gelerek aynı etkiyi vermektedir. Bu tip düzenlemelerde bazı kısımlar daha belirgin hale getirilerek şekil anlatımı ön plana çıkarılmaktadır. Diğer kalan kısımlar ise ikinci planda kalarak zemin oluşturmaktadır

Şekil ve zemin ilişkisinde dört önemli özellik vardır. Bunlar;

- Genellikle zeminin daha basit olup, şekilden daha geniş bir yer kaplaması,
- Şekil ve zemin anlatımları arasındaki kuvvetli renk (sıcak ve soğukluk olarak), değer, doku farklarının bulunması, aralarında bir mesafenin oluşmasına ve bu mesafenin derinlik olarak hissedilerek görsel algıya etki yapması,
- Şeklin zemin üzerine gölgesinin düşmesiyle bu gölge durumundan şekil zemine bitişik ya da şekil zeminden daha önde gibi anlaşılması,
- Üç boyutlu cisim veya biçimlerin benzer ölçüde tekrarlanmasıyla meydana gelen üç boyutlu etki yapabilen zeminler, güçlü şekil anlatımlarının dikkat çekmesinden dolayı şeklin arkasında kalarak sanki iki boyutlu gibi etki yapmasıdır.

Şekil ve zemin anlatımlarında belirlilik aranıldığı gibi ayrıca, yakınlık, uygunluk, karakter ya da kullanma birliği de istenmektedir. Böylece zemin, şekil anlatımına, ruhu ve kullanma amacı ile uygun olması gerekmektedir. Bu nedenle ister iki boyutlu ister üç boyutlu yapılacak her türlü düzenlemede eğer şekil anlatımı belli ise ona uygun zemin anlatımı, zemin belli ise ona uygun şekil anlatımı oluşturulmalıdır.

Bir amacı, fikir ürünü olan, içinde bir buluş, kendine has özellikte ve özgünlüğe sahip olan Anadolu Selçuklu Halı Tasarımları izleyicinin görsel algısında etkileyici bir görünüm bırakmaktadır. Selçuklu Halılarının izleyicide bıraktığı görkemi, zemin kompozisyonundaki zemin-şekil ilişkisinin yanı sıra tasarımın tamamında uygulanan tasarım prensipleri ve görsel algı yöntemlerinin doğru uygulanışı olduğu görülür (Güngör 2005: 16).

Anadolu Selçuklu Halılarının Zemin Kompozisyonu

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan, sekiz adet Anadolu Selçuklu Halısı üzerinde yapılan araştırmada, halıların tasarımında kullanılan tasarım prensiplerinden öğelerin yan yana gelerek ve birbirleriyle kurdukları ilişkinin tasarım ilkeleri doğrultusunda düzenlendikleri görülmüştür. Selçuklu Halılarının zemin kompozisyonunu incelediğimizde, yüzeyde yer alan şekillerin farklı tekrar ilkesiyle (tam tekrar, değişken tekrar) yerleştiği görülür. Bu düzen tasarımda duraganlığa bazen de hareketliliğe neden olmaktadır. Ayrıca halıların zemin

kompozisyonunda görülen estetik hareketli dengeli yapı, derinlik, rölyef etkisi, sonsuzluk duygusu, ön-arka ilişkisi, üç boyutlu vb. görsel algıyı etkileyen yansılardan oluşan yüzey görünümleridir.

Anadolu Selçuklu Halılarının Zemin Kompozisyonunda Yer Alan Zemin-Şekil İlişkisi

Anadolu Selçuklu Halıları'nın zemin kompozisyonunda yer alan şekiller, farklı çizgi çeşidi ve çizgi kalınlıklarıyla meydana gelmiştir. Bazı halıların zemin kompozisyonunda yer alan geometrik şekiller tam tekrar ilkesiyle yerleştirilmiştir. Ancak halıların zemin tasarımında oluşacak bu olumsuzluk, tasarım prensipleriyle çözümlenmiştir. Örneğin envanter no'su: 681; 685; 689; 683 olan halıların zemin kompozisyonundaki birbirleriyle ölçü, biçim, aralık, yön, renk, ton bakımından benzerlik gösteren şekiller, tam tekrar ilkesiyle düzenlenmiş ve durağan monoton bir görseleliğe sahipken, kompozisyon içerisinde geometrik şekillerin diyagonal bir sistemde yerleştirilmesiyle oluşan dinamik hareketli dengeli yapı görsel algıda oluşan yanılısamayla sağlanmıştır (Bkz. Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Envanter no: 683, XIII.-XIV. Yüzyıl Selçuklu Halısı

(Öngen, 17.08.2010)

Selçuklu Halılarının zemin kompozisyonunda yer alan şekillerin tam tekrar ilkesiyle yerleştirilmesiyle oluşan görseldeki monotonluk hissini ortadan kaldırılması için, zeminde yer alan şekillerin ortasına şekil renginin zıttı olan az miktarda renk kullanılarak, dikkati şeklin üzerine çekmişlerdir. Örneğin envanter no'su: 681; 685; 688; 692-693 olan halıların zemin kompozisyonunda yer alan şekillerde görülen bu düzenleme ile izleyicinin görsel algısında optik yanılısma oluşturularak, şekil renginin tam zıttı olan ve az miktarda kullanılan renk, şeklin ortasına yerleştirilerek, nokta etkisi yaparak şeklin belirginliğini arttırmış ve yüzeyde denge oluşturmuştur (Bkz. Fotoğraf 2,3) .

Fotoğraf 2. Envanter no: 688, XIII.-XIV. Yüzyıl Selçuklu Halısı ve Zemin Detayı (Öngen, 17.08.2010)

Fotoğraf 3. Envanter no: 685, XIII.-XIV. Yüzyıl Selçuklu Halısı ve Zemin Detayı (Öngen, 17.08.2010)

Selçuklu Halıların zemin kompozisyonunda görülen durağan etki yine başka bir tasarım prensibiyle çözümlenerek, zeminde yer alan şekillerin aşağıdan yukarıya doğru, kesintisiz aynı yönde sıralanmasıyla, izleyenin göz ve zihin arasında oluşturduğu optik yanılsamayla oluşan sonsuzluk duygusundan faydalanılarak, halı kompozisyonunun hareketli olarak algılanmasına neden olunmuştur (Bkz. Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Envanter No'su: 681 Olan Selçuklu Halısı ve Zeminde Görülen Birim, (Öngen, 17.08.2010)

Selçuklu Halılarında görülen zemin tasarımlarında şeklin, zeminden net bir şekilde ayrılması için, aralarında bir mesafenin oluşmasına ve bu mesafenin de izleyenin görsel algısında yanılsama oluşturarak, derinlik hissi uyandırmasıyla çözümlenmiştir. Hulusi Güngör'ün "Temel Tasar" kitabından bir alıntı yapmak istiyoruz" açık değerli cisimler uzakta, koyu değerde olanlar daha yakında etki yapar" (Güngör,2005: 84) açıklamasıyla halı zemin kompozisyonunu incelersek; Halıların bazı zemin düzenlemesinde yer alan şeklin zeminden

ayrılması için izleyicide derinlik hissi yaratan, rengin, sıcak-soğuk farkı ile rengin açık- koyu tonlarının yapmış olduğu yakınlık uzaklık algısıyla, şekil zemin arasında ön arka algısından yararlanılmıştır. Örneğin envanter no'su: 689; 683 olan halıların zemin kompozisyonunda yer alan geometrik şekillerin belirginliği soğuk veya sıcak rengin açık- koyu tonlarıyla görselde, derinlik oluşturulmuş ve tek boyutlu etki yapan şekil artık iki boyutluymuş gibi bir görünüm kazanmıştır (Bkz. Fotoğraf 5).

**Fotoğraf 5. Envanter No'su: 689 Olan Selçuklu Halısı
(Öngen, 17.08.2010)**

Selçuklu Halıların zemin kompozisyonlarında yüzey ile şekli birbirinden ayıran diğer bir tasarım yöntemi ise; sıcak veya soğuk rengin açık-koyu tonlarının zemin ve şekilde kullanılmasıyla kendi aralarında oluşan ton kompozisyonunda denge yaratmaktadır. Zemin kompozisyonunda yer alan şekilde görülen sıcak veya soğuk rengin açık koyu tonlarının yapmış olduğu rölyef etkisi, geometrik birimin daha önde algılanmasına neden olarak

dikkatleri şeklin üzerine çekmektedir. Böylelikle kompozisyonda zemin-şekil net birbirinde ayrılmaktadır. Örneğin envanter no'su: 689 olan halının zemin kompozisyonunda görülen sıcak rengin, koyu ve açık tonlarıyla oluşan rölyef, izleyicinin görsel algısında, şeklin olduğundan daha büyük görünmesine ve yüzeyin dışına çıkıyormuş hissi uyandırmasına neden olmuştur. Bu da zemin kompozisyonundaki şekillerin görsel algıda daha yakındaymış duygusu uyandırarak, kompozisyonda zemin ve şekli birbirinden ayırmaktadır (Bkz. Fotoğraf 5).

Selçuklu halılarında yer alan şekil ve yüzeyin görsel belirginliğini artırılmak için bazı zemin kompozisyonunda tasarım öğelerinden; Çizgi, yön ve renk kullanılmıştır. Zemin kompozisyonunda yer alan şeklin renginden, farklı bir renk tonundaki çizgi çeşidiyle şeklin çevresi kontürlenerek boyutlu görünmesi sağlanmış, zeminden net olarak ayrılmıştır. Örneğin envanter no'su: 689 olan Selçuklu Halısı'nın zemin yüzeyinde görülen şeklin kırmızı rengin gerek parlaklığı gerekse şeklin içinde ve dışında görülen kontür çizgileriyle, görselin algıdaki netliği sağlanarak, yanılğı ortadan kaldırmıştır. Zeminde yer alan şeklin etrafına kahverengi kontur geçilmesiyle, görsel anlatımda belirginlik sağlanmıştır (Bkz. Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6. Envanter No'su: 689 Olan Selçuklu Halısının Zeminde Görülen Birim, (Öngen, 17.08.2010)

Selçuklu Halılarının bazı zemin kompozisyonlarında yer alan şekil ve zeminde kullanılan farklı renk veya rengin tonlarının eşit miktarlarda kullanılması, zemin-şekil ilişkisi açısından görselde yanılğıya neden olmaktadır. Çünkü, "Eğer renk yüzeyde eşit yoğunlukta ise "bir defa birisinin şekil diğerinin zemin, başka defa diğeri şekil, öteki zemin gibi görünmesine" (Güngör, 2005:19), neden olmaktadır. Örneğin, envanter no'su: 681 olan Selçuklu Halısının zeminindeki mavi rengin açık koyu tonlarının eşit ağırlıkta dağılmış olması, zemin ve şeklin ayırt edilmesini güçleştirmektedir. Böylece, görsel yanılğıya neden olan zemin yüzeyinde

şekillerin tam tekrar ilkesiyle yerleşerek oluşturduğu monoton düzen kırılarak, görsel algıda oluşturduğu illüzyonla daha ilgi çekici görünmektedir (Bkz. Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7. Envanter no: 683, XIII.-XIV. Yüzyıl Selçuklu Halısının Zemini (Öngen, 17.08.2010)

Anadolu Selçuklu halılarının tamamında yapılan incelemelerde zemin yüzeyine dokunulduğunda, elimizin içinde pürüzlü bir yüzey algılanmaktadır. Dokuyu sadece elimizle yüzeye dokunarak algılamayız. Duyu organlarımızdan gözümüzle de bir cismin yüzeyin geçmişten elde ettiğimiz deneyimlerimizle sert-yumuşak- pürüzlü gibi durumlarını algılayabiliriz. Bu bağlamda halıları ziyaret eden izleyicilerin görsel algısında doku etkisi yapan tasarım öğeleri ve ilkelerin düzenlemesi ve halılarda kullanılan malzemelerin yıpranmasıyla oluşan doku etkileri vardır. Böylece halıların etkileyici görünümü daha da arttırmaktadır (Bkz. Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8. Envanter No'su: 684 Olan Selçuklu Halısı ve Zeminde Görülen Birim, (Öngen, 17.08.2010)

Sonuç

Elimizdeki gerçek Türk düğümlü halıların, ilk kez Anadolu Selçukluların başkenti Konya’da bulunmuş olması, bizlere halı tarihimiz hakkında araştırma yapma olanağı vererek önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Anadolu’da Türk halı sanatı, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar düzenli ve sürekli bir gelişme göstermiş, her gelişmede ise yeni halı tipleri ortaya çıkmıştır. Bu gelişme zincirinin ilk büyük halkası ise Konya Alâeddin Camii’nde bulunan Anadolu Selçuklu dönemi halıları olmuştur. İstanbul da, Türk ve İslam Eserleri Müzesi’nde toplamda sekiz adet olan bu halıların 4’ü bütün, 4’ü parça halinde sergilenerek, korunmaktadır.

Anadolu Selçuklu Halılarının etkileyici tasarımlarıyla oluşturdukları, estetik görünümleri günümüzde de hala araştırmacılarının ilgisini çeken örneklerdir. Türk ve İslam Eserleri Müzesi’nde yapmış olduğumuz incelemede; Anadolu Selçuklu Dönemi’ne ait sekiz halıdan, altı adet halının zemin kompozisyonunda görülen zemin-şekil ilişkisi incelenerek aktarılmıştır. Bu halıların zemin kompozisyonunun tasarım prensipleri doğrultusunda yapılan araştırma ve inceleme sonucunda; halıların zemin kompozisyonunda görülen zemin-şekil ilişkisinde, sıcak-soğuk, yakın-uzak, koyu-açık, sert- yumuşak, ön-arka, mat-parlak, durağan-hareketli, büyük-küçük gibi bütünlüğü dengeleyen tasarım prensipleri ile yapılan düzenlemelerle dokunmuş olan bu halıların, günümüze iletilen mesajları olduğunu düşünmekteyiz

Kaynaklar

- ÇAĞLARCA, Sadettin, Renk ve Armoni Kuralları, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1993.
- DİVANLIOĞLU, H. Demir, Tasar’ın Öge ve İlkeleri, İstanbul: Birsen Yayınevi, 1997.
- GÜRER, Latife, Temel Tasarım, İstanbul, Birsen Yayınevi, 2004
- GÜNGÖR İ. Hulusi, Temel Tasar, Görsel Sanatlar ve Mimarlık İçin, 3. Baskı, İstanbul, Esen Ofset Matbaası, 2005
- KIZIL, Fehmi, Objelerin İki-Üç Boyutlu Grafik Anlatımı ve Zihinde Canlandırma, İstanbul: Mimar Sinan Yayınları, No.25, 2000.
- ÖNGEN, Ayşe Gamze, GÖRSEL TASARIM ÖĞELERİ BAĞLAMINDA SELÇUKLU HALILARI (TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİ’NDEKİ ÖRNEKLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi- M.Ü.G.S.E), İSTANBUL- 2011.
- ÖNGEN, Ayşe Gamze, “Anadolu Selçuklu Dönemine Ait İki Halının Görsel Tasarım Öğeleri Bağlamında İncelenmesi” Makale “ZEITSCHRIFT FÜR DIE WELT DER TÜRKEN [ZFWT] “VOL. 3, NO. 2- 2011
- ÖZHEKİM, Didem, “Selçuklu Halılarında Desen Anlayışı”, Seljuklar Döwrünün Edebiyatı We Medeniyti Sempozyumu, Aşgabat, 11-13 Mart, 2009.
- PARAMON, M. Josse, Resimde Renk ve Uygulanışı, Çev. Erol Erduman, 4. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, Nisan-1997.